

Розділ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-47-1-5-10
УДК 930.1:94(477) "1920/1930"

ОЛЕНА МОРОЗАН

викладач кафедри історії

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

м. Миколаїв, Україна

e-mail: elena.bz@gmail.com

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У 20–30-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Розвиток студентської молоді відбувається в умовах конкретного суспільства. Держава, здійснюючи політику щодо молоді, може більшою чи меншою мірою сприяти цьому процесові. У контексті вивчення організації навчання та громадського життя студентської молоді у часи становлення радянської влади актуальним видається розгляд основних аспектів політики держави щодо цієї специфічної категорії суспільства. Аналіз нормативних документів, якими визначалась ця політика, допоможе скласти цілісну картину досліджуваного процесу.

Ключові слова: молодь, комсомол, пролетаризація, соціалістичне будівництво, комуністична партія, студентство.

Досить складним, суперечливим і малодослідженим явищем виступає державна політика щодо студентської молоді в радянські часи. Російські вчені О. В. Алешонок, В. А. Луков вважають, що в СРСР політика по відношенню до молоді проводилася для свого часу не без успіху [2, с. 78]. Вона знайшла своє закріплення в законодавстві, у системі державних органів та інших атрибутивних для політики виявах. Ця політика завжди була невід'ємною складовою частиною партійної політики щодо молоді. Здійснення її відбувалося за такою схемою: основна її частина проводилася через Всесоюзну Ленінську комуністичну спілку молоді (далі – ВЛКСМ) (фактично єдина молодіжна організація), інша – через державні органи освіти, охорони здоров'я, оборони, внутрішніх справ, держкомспорту, інформаційні відомства, культурно-освітні заклади. Що стосується студентства, то насамперед через органи освіти. Об'єктом цієї політики була студентська молодь, яку нама-

гались виховати в душі «будівника комунізму». Вона не розглядалась як суб'єкт цього процесу. Молодіжна політика мала патерналістський характер і вимагала від молодого покоління діяти і розвиватися в заданому напрямку.

На місцях вона проводилася через місцеві партійні і комсомольські комітети, державні органи влади, громадські організації. Координація конкретної роботи з молоддю була прерогативою комсомолу, що проводив її під керівництвом і за сприяння партії. Характерною рисою цієї політики на місцях була її уніфікованість як за напрямками роботи, так і за формами провадження.

Основна відмінність політики держави щодо молоді загалом і студентства зокрема від політики у ставленні до жінок, дітей, інвалідів та інших незахищених верств населення полягає у тому, що вона не зводиться лише до компенсаторських механізмів (допомоги, підтримки тощо), а передбачає активну інноваційну

участь молоді у житті суспільства, спираючись на трудовий і творчий потенціал молодого покоління. Це зумовлює розгляд питань цієї політики в ряду питань стратегічного розвитку, нарощування творчого потенціалу, інноваційних ресурсів суспільства. Студенти як представники молодого покоління являють собою органічний суб'єкт розвитку – економічного, політичного, соціального. Це дуже добре розуміли представники радянської системи. У часи Радянського Союзу було зроблено все для того, щоб виховати молодь у комуністичному дусі, готувати покоління справжніх комуністів. Саме з цією метою у центр політики держави щодо молоді була поставлена ВЛКСМ, складовою частиною якої була ЛКСМУ. Контролювала ця організація і діяльність студентства. Комсомол для здійснення своєї роботи мав достатнє фінансування, представництво в органах державної влади, всебічну підтримку комуністичної партії і найвищих керівників держави.

Майже з першого дня створення комсомольської та піонерської організацій, партійні та державні органи республіки заявили про їхню безмежну підтримку лише двох цих організацій. У рішеннях V конференції КП(б)У у листопаді 1920 року записано: “Діяльність Комуністичної Спілки Молоді України має величезне значення для всієї роботи КПУ. З огляду на важливість юнацького руху для всього партійного і радянського будівництва партія повинна, з одного боку, належним чином налагодити тісний зв'язок із спілкою, необхідний контроль і зміцнити свій вплив у її рядах, а з іншого – надавати їй всіляку підтримку і матеріальну допомогу” [6, с. 67].

Існують постанови і рішення з'їздів, пленумів і конференцій ЦК ВКП(б), у яких відображено також основні напрями політики щодо молоді, до якої ми відносимо і студентів. Звичайно, що вони були обов'язковими для виконання усіма союзними республіками. Найбільшу цікавість для нас являють ті матеріали, які тією чи іншою мірою стосувалися такої унікальної молодіжної групи як студенти. У радянській період більшість з них були комсомольцями, тож слід зупинитися на аналізі відповідних документів. На тринадцятому з'їзді ВКП(б) у Москві 23–31 трав-

ня 1924 року була прийнята постанова “Про роботу серед молоді”, у якій окремо виділявся пункт “Вища школа і молодь”: мова в ньому йшла про необхідність раціонального комуністичного виховання молоді у вищих навчальних закладах [1, с. 281]. Вважаючи за потрібне поліпшити загальну учбову ситуацію у закладах освіти, партія має приділяти особливу увагу роботі у сільськогосподарських та педагогічних вузах. Цим підкреслювалась значущість спеціальностей відповідного (сільськогосподарського і педагогічного) спрямування для суспільства в умовах будівництва нової держави. Підтверджувала це і теза про те, що в разі скорочення вузів необхідна строга відповідність цього скорочення з неоднаковим значенням навчальних закладів різних спеціальностей [1, с. 282]. У цьому документі також виділявся аспект, притаманний усій системі тодішнього виховання молоді: і навчання, і практика, окрім цілей, пов'язаних з оволодінням студентами системою знань, вмінь і навичок, повинні забезпечувати політичне виховання молоді. У цьому процесі керуючу роль повинні відігравати партійні та комсомольські ячейки закладів освіти. Таким чином, закладалася одна з головних засад політики держави щодо студентської молоді – необхідність її політичного та ідейного виховання. У 1930 році, 13 вересня, була прийнята постанова ЦК ВКП(б) “Про задачі партосвіти”, у якій окреслювалися основні шляхи посилення ролі партії у житті суспільства: велика роль у цьому надавалась молоді як активному учаснику усіх перетворень. Пропонувалося посилити значущість партійного чинника в освіті, розширити мережу комуністичних вузів. Це необхідно було для виховання ідейно підготовлених членів суспільства, які б виконували усі доручення держави. Тенденції, висвітлені у цій постанові, продовжувалися і в наступні роки. Так, у постанові ЦК ВКП(б) “Про заходи по допомозі комсомолу” (7 вересня 1932 року) були визначені конкретні завдання партійної роботи, спрямовані на поліпшення діяльності комсомолу, зокрема, на надання практичної допомоги з боку відділів ЦК партії відділам ЦК ВЛКСМ [7, с. 20]. Комуністам рекомендувалося широко інформувати комсомольські

кадри по найважливіших питаннях політики партії та діяльності Ленінського комсомолу, планувалося проведення перевірки виконання місцевими організаціями партії директив ЦК про закріплення партійців-комсомольців на роботі у Комуністичній Спілці Молоді. Відповідно центральні організації комсомолу мали передавати усю інформацію своїм місцевим осередкам, а ті, в свою чергу, інформувати усіх членів. Ця постанова стала програмою діяльності партійних організацій по керівництву комсомолом. Нею були намічені найбільш доцільні для даного періоду методи роботи. Велику роль у справі зміцнення ролі партії у житті молоді та контролі за діяльністю Комуністичної Спілки Молоді відіграли рішення XII з'їзду ВКП(б) (січень – лютий 1934 року). З'їзд зобов'язав партійні організації поліпшити керівництво комсомолом, вказати на конкретні форми і методи їх роботи з молоддю, рекомендував перейти від “загального” керівництва до конкретного, від прийняття “загальних” резолюцій до вжиття оперативних заходів, що ґрунтуються на вивченні дійсного стану справ, до тісного і живого зв'язку з низовими ланками комсомолу, посилення особистої відповідальності керівників за доручену їм справу, систематичної перевірки виконання директив партії та уряду. Основним завданням ВЛКСМ визначалося – зробити Ленінський комсомол школою різнобічної державної діяльності [6, с. 315].

Виконуючи рішення з'їзду ЦК ВКП(б), Центральні комітети компартій союзних республік, у тому числі ЦК КП(б)У, послідовно втілювали курс на вдосконалення “партійного керівництва” комсомолом. Однією з провідних форм цього керівництва, якій Комуністична партія надавала великого значення, було зміцнення партійного ядра в лавах ВЛКСМ. Поширеною формою у практичному керівництві комсомолом був інститут партприкріплених. Вони брали активну участь у житті комсомольських організацій, одночасно контролюючи їх роботу. З середини 30-х рр. практика виділення партприкріплених для діяльності в комсомолі стала значно звужуватися. Натомість дедалі більшу роль в системі партійного керівництва ВЛКСМ починає відігравати здійснення принципу функціональ-

ного впливу на діяльність комсомольських ланок з боку членів партійного бюро або комітету.

У квітні 1936 року в продовження виконання постанов ЦК ВКП(б) у Москві відбувся Х з'їзд ВЛКСМ. Він підтримав курс на перебудову комсомольської роботи, вдосконалення її форм та методів, підпорядкування її завданням виховання і навчання молоді. У зв'язку з цим підкреслювалося, що “комуністичне виховання молоді повинно проводитися так, щоб кожний крок її навчання був зв'язаний з боротьбою за створення комуністичного суспільства” [9, с. 54]. Перед комсомолом було висунуто завдання посилити боротьбу під керівництвом партії за завершення побудови соціалізму, підкресливши, що без активної участі радянської молоді у соціалістичному будівництві неможливо здійснювати її комуністичне виховання. На з'їзді було прийнято новий текст Статуту ВЛКСМ, який відобразив зміни, що відбулися в житті і діяльності Спілки молоді. Він закріпив той факт, що комсомол з переважно робітничо-селянської за складом організації став організацією усієї молоді Союзу РСР. Позитивним було і встановлення однакового для усіх категорій молоді порядку прийому в комсомол незалежно від соціального стану, скасувавши певні обмеження, які були введені в 1921 році для учнівської і службової молоді.

Відомо, що саме в 1930-ті рр., в умовах перебудови радянського суспільства була здійснена так звана “культурна революція”: значно розширилася мережа навчальних закладів, збільшилося число учнів, студентів, молодих наукових працівників, представників інших груп радянської інтелігенції. Усе це сприяло розширенню бази зростання комсомольських рядів за рахунок цієї категорії молоді. Так, у вузах України за період з 1931 по 1937 р. кількість членів ВЛКСМ зросла у 2,5 рази [9, с. 57]. Таким чином, можна відмітити очевидну тенденцію: в умовах, коли відбувалася реорганізація народного господарства, зміна у суспільстві – і все це йшло швидкими темпами, вище керівництво відчувало потребу у тих, хто зможе якісно сприяти усім цим процесам – це мали бути насамперед високоосвічені люди. Якщо брати серед молоді,

то, в першу чергу, це стосується студентів. Тож партії залишалося лише належним чином ідейно підготувати їх, і це мав забезпечити комсомол.

Окрім постанов і рішень загального характеру, які стосувалися молоді загалом, були і такі, що торкалися безпосередньо студентства. 23 червня 1936 року прийнято Постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР “Про роботу вищих навчальних закладів та про керівництво вищою школою”. Причиною для її появи стала соціалістична реконструкція народного господарства, яка висунула високі вимоги до молодих фахівців. У ній приділено велику увагу організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, матеріальному забезпеченню студентів, прийому та умовам вступу. Головна ідея, яка проходить крізь цю Постанову – будь-яким чином забезпечити підготовку у вищих навчальних закладах висококваліфікованих спеціалістів, з якісними знаннями, з гарною теоретичною, але, головне, практичною підготовкою, ладних виконувати усі завдання, поставлені державою [6, с. 358]. Багато в чому цей документ мав раціональне зерно, адже він пропагував необхідність порядку і дисципліни під час навчання, відповідальність керівництва за усі процеси, що відбуваються під його контролем; рівність під час вступу тощо. Але, на жаль, у ньому ще раз підтверджувалася тенденція щодо вузів, закладена ще у 20-ті рр. – централізація у керівництві і відсутність самостійності.

Студентство брало активну участь у молодіжному русі, який у своєрідній формі розвивався і у досліджуваний період. Ще у перші роки існування радянської України почала формуватися специфічна підсистема цього руху – регулятивна, як складова частина тієї політики, що проводила держава. Вона була спрямована, з одного боку, на створення єдиної, підпорядкованої правлячому режимові, організації молоді, діяльність якої, з іншого боку, не повинна була регламентуватися законодавчими актами, а мала повністю визначатися статутом партії.

Разом з тим, були приклади того, що ще в середині 20-х років у радянській Україні все-таки робилися спроби юридичного узаконен-

ня молодіжного (і як складової частини – студентського) та дитячого руху. Так, коли створювалися перші українсько-радянські кодекси, громадськістю було порушено питання про видання єдиного нормативного акту – так званого “Дитячого кодексу”, який би закріплював правовий статус молоді.

За ініціативи Всеукраїнської комісії у справах неповнолітніх відповідні пропозиції почали обговорюватися в Україні. У 1926 році ідею створення Кодексу УСРР про права та пільги молоді підтримав ЦК ЛКСМУ, а уряд республіки навіть спланував приблизну дату проекту на своєму засіданні. Було опрацьовано декілька варіантів, проте робота над проектом призупинилася, оскільки Наркомат юстиції УСРР висловився проти підготовки такого акту, вважаючи, що кодекс не матиме самостійного значення, а зведеться до дублювання норм трудового, кримінального і адміністративного законодавства. Врешті-решт точка зору юристів перемогла і справа не дійшла до створення проекту.

Однією з основних тенденцій, що визначали сутність політики держави щодо студентської молоді у перші десятиліття становлення радянської влади, було прагнення уряду впливати на соціальний склад студентства вищих навчальних закладів. Виявлялося це у спрощенні умов вступу до вузів та наданні переваг робітничо-селянській молоді. З одного боку, такий курс може бути пояснений складними соціально-економічними умовами, у яких опинилася країна внаслідок подій 1917–1920 років і необхідністю підготувати багато спеціалістів, здатних відновити економіку країни, а з іншого – це була складова політики радянського уряду, спрямованої на обмеження прав представників інших верств населення.

Так, щоб полегшити вступ робітничій та селянській молоді до вищої школи, на певний час було скасовано обов'язкове подання при вступі атестатів зрілості. Вступники повинні були мати тільки достатні знання. Так, у Києві, Харкові, Катеринославі та Одесі тощо Народний комісаріат освіти УРСР створив курси для підготовки до вступу у вузи робітників.

Внаслідок таких дій держави швидко змінювався соціальний склад студентів інститутів і технікумів (у 30-ті роки університетів).

Так, якщо у 1928 році робітники в інженерно-технічних становили близько 60%, то в 1932 році – понад 70% студентів, а в деяких інститутах – навіть близько 100%. Цей процес мав своїм наслідком і негативну тенденцію: доволі часто викладачами відмічався доволі низький рівень знань абітурієнтів, що ускладнювало процес підготовки висококваліфікованих фахівців.

Для 20–30-х років було характерним виховання з представників молодого покоління партійних та радянських працівників, для чого в Україні створювалася мережа партійної освіти – радпартшкіл і комвузів. На кінець 1925 року в УРСР діяла 41 радпартшкола з 5 тис. слухачами. Через цю мережу було підготовлено десятки тисяч партійних, радянських та комсомольських працівників та пропагандистів.

Партійні організації велику увагу приділяли збільшенню партійного та комсомольського прошарків серед студентів. На навчання до вузів щороку посилалися комуністи й комсомольці з державної чи партійної роботи, а особливо – з виробництва, місцеві партійні організації проводили кропітку роботу для “укріплення” окремих вузів. І це мало певні результати: значно зросла кількість комуністів і комсомольців у таких закладах. Так, якщо у 1929 році вони становили лише 29,6% загальної кількості студентів, то в 1938 році –

41,1%. Це означало посилення ролі партійних та комсомольських організацій у навчально-виховній роботі та в усьому житті вузів.

Ще однією характерною рисою державної політики було приділення уваги підготовці національних кадрів (особливо у період українізації). На початок 1938 року українці становили 54,2% загальної кількості студентів вузів України.

Відсутність реального самоуправління у молодіжному середовищі, авторитаризм старших над молодшими, надумані “почини” та “ініціативи”, які нічого не давали ані молоді, ані суспільству – це все те, що визначає сутність політики держави щодо молоді загалом, і студентства, зокрема. У складному, неоднозначному процесі соціалізації молодого покоління рівень вимог, що висувалися суспільством до нього, не відповідав умовам для їх реалізації молоддю, її місцю і ролі в суспільстві. Прагнення молоді різних категорій (учнівської, службової і студентської в тому числі) проявити себе у тих чи інших формах, які відповідають її інтересам і рівню розвитку, скрізь наштовхувалися на нерозуміння, байдужість або глуху стіну неприйняття з боку представників старшого покоління, держави, партії. У цьому відношенні не були позитивними явищами політизація і пролетаризація, які охопили усі процеси, що відбувалися у суспільстві, в тому числі, і, наприклад, освіту і життя студентства.

Список використаних джерел

1. Ленин В. И. Задачи союзов молодежи (речь на III Всероссийском съезде Российской коммунистической Союз молодежи 20 октября 1920 г.) // Полн. собр. соч. М.: Политиздат, 1969. Т. 41. С. 278–318.
2. Луков В. А. Молодежное движение в социалистическом обществе. Вопросы теории и практики. М.: Молодая гвардия, 1987. 239 с.
3. Вища педагогічна освіта і наука України: Історія, сьогодення та перспективи розвитку. Миколаївська область / За заг. редакцією В.Д. Будака. К.: Знання України, 2010. 311 с.
4. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К.: Наукова думка, 1993. 238 с.
5. Історія Української РСР. У двох томах. Т. 2. К.: Наукова думка, 1967. 860 с.
6. КПСС о комсомоле и молодежи. Сборник резолюций, решений съездов, конференций партии, постановлений ЦК КПСС и других партийных документов. 1917 – 1961. М., 1962. 528 с.
7. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций, пленумов ЦК (1898 – 1986). Т. 4. 1925 – 1928. М.: Политиздат, 1984. С. 72–94.
8. Кукушкин Ю. С., Чистяков О. И. Очерк истории Советской Конституции. М.: Политиздат, 1987. 367 с.
9. Лях В. І., Шевченко В. О. Партійне керівництво організаційним зміцненням ЛКСМУ (1933 – 1937 рр.) *Український історичний журнал*. 1987. № 2. С. 53–58.

References

1. Lenyn V. Y. Zadachy soiuзов molodezhy (rech na III Vserossyiskom s'ezde Rossyiskoho kommunystycheskoho Souiza molodezhy 20 oktiabria 1920 h.) // Poln. sobr. soch. M.: Polytyzdat, 1969. T.41. S. 278 – 318.
2. Lukov V. A. Molodezhnoe dvyzhenye v sotsyalistycheskom obshchestve. Voprosy teoryy u praktyky. M.: Molodaia hvardyia, 1987. 239 s.
3. Vyshcha pedahohichna osvita i nauka Ukrainy: Istorii, sohodennia ta perspektyvy rozvytku. Mykolaivska oblast. / Za zah. redaktsiieiu V.D. Budaka. K., Znannia Ukrainy, 2010. 311 s.
4. Holovatyi M.F. Molodizhna polityka v Ukraini: problemy onovlennia. K.: Naukova dumka, 1993. 238 s.

5. Istoriiia Ukrainkoi RSR. U dvokh tomakh. T. 2. K.: Naukova dumka, 1967. – 860 s.
6. KPSS o komsomole y molodezhy. Sbornyk rezoliutsyi, reshenyi s'ezdov, konferentsyi partyu, postanovlenyi TsK KPSS y druykh partyinykh dokumentov. 1917 – 1961. M., 1962. 528 s.
7. KPSS v rezoliutsiyakh y resheniyakh s'ezdov, konferentsyi, plenumov TsK (1898 – 1986). T. 4. 1925 – 1928. M.: Polytyzdat, 1984. S. 72-94.
8. Kukushkyn Yu. S., Chystiakov O. Y. Ocherk ystoriy Sovetskoi Konstytutsyy. M.: Polytyzdat, 1987. 367 s.
9. Liakh V. I., Shevchenko V. O. Partiine kerivnytstvo orhanizatsiynym zmitsnenniam LKSMU (1933 – 1937 rr.) *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1987. № 2. S. 53-58.

Морозан О. Государственная политика по отношению к студенческой молодежи в 20–30-тые годы XX века: сущность и основные тенденции

Развитие студенческой молодежи происходит в условиях конкретного общества. Государство, осуществляя политику относительно молодежи, может в большей или меньшей степени способствовать этому процессу. В контексте изучения организации учебы и общественной жизни студенческой молодежи в период становления советской власти актуальным кажется рассмотрение основных аспектов политики государства относительно этой специфической категории общества. Анализ нормативных документов, которыми определялась эта политика, поможет составить целостную картину изучаемой проблемы.

Ключевые слова: молодежь, комсомол, пролетаризация, социалистическое строительство, коммунистическая партия, студенчество.

Morozan O. State policy on student youth in 20th-30th years of XX century: essence and major trends

Development of student young people takes place on a background and in the coat of general tendencies of civilization advancement, development of certain society as a transition of young man from one quality state to other, that is answered by the changes of her legal status, socio-economic position, methods of bringing in to the social structure, to character of vital functions and others like that. The state, carrying out policy in relation to youth, may to a greater or lesser extent to facilitate this process. In the context of studying learning and social life of student's youth in the days of the Soviet regime, it is important to review the main aspects of state policy in relation to this specific category of companies. The analysis of regulations, which determined this policy will help to create a holistic picture of the studied process.

Prospects for the development of society are fairly associated with youth, in particular with students. But objectively, the energy, strength and potency of the younger generation can play a positive role in the development of society only under certain conditions. The most important among them is the attitude of older generations, public institutions and especially the state, which is manifested in its politics. If, as a result of the implementation of such a policy, the necessary conditions are created, sufficient guarantees for the social formation and development of the young people being trained, they will be able and willing to direct their capacities in accordance with the interests of society in all spheres of their life. The absence of concrete actions or inadequate policy conduct leads to serious crisis phenomena in the youth environment, in particular, in the whole society as a whole. From this, the attitude of the state institutions to the younger generation and their influence on the training of specialists is very important.

No less actual within the framework of research of the outlined problem is a period that is examined. 20 – 30th XX age is a period which, no doubt, it is possible to describe as a decade of changes. It is a very difficult and in a great deal critical moment of Ukrainian history. Instability of political and economic situation, decline of culture, growth of illiteracy, among a population, absence of aspiration and possibility to the self-education – it only short list of consequences of events 1917 – 1920 years. In these conditions, it became necessary to train highly qualified specialists, which, by their work, would contribute to the restoration of all spheres of society's life. The study of the main trends and regularities inherent in the process of preparing students in educational institutions in the first decades of the formation of Soviet power, will bring us closer to understanding the transformations that have taken place in the system of education and society later and still occur. And as you know, the creation of the present and the prediction of the future is impossible without a careful analysis of the past. This is especially important in connection with the desire to bring the Ukrainian educational system closer to European standards, with changes in traditional approaches to the educational process in higher education institutions.

Key words: youth, Komsomol organization, proletarianization, socialist construction, communist party, student.